

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

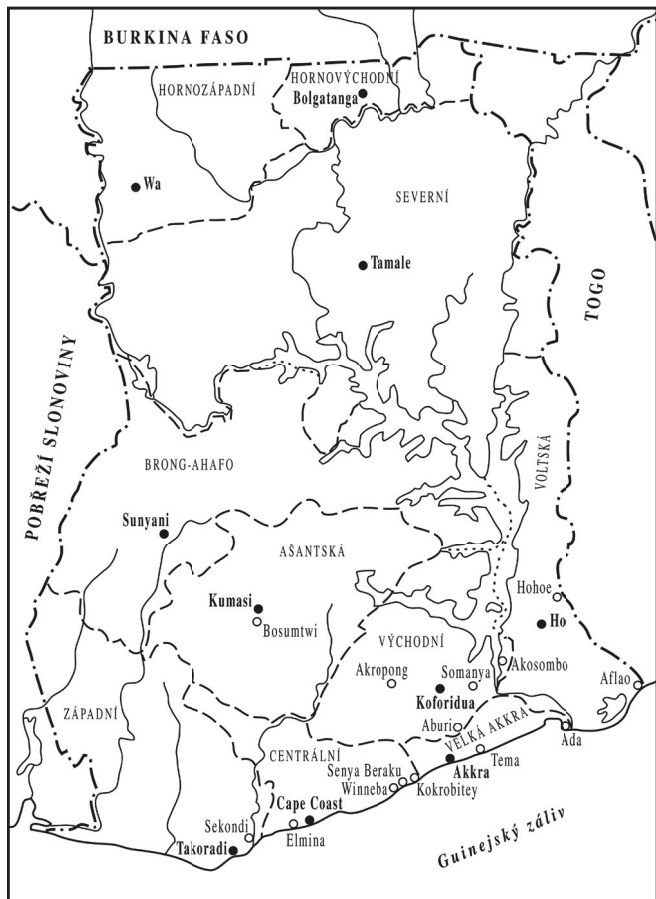
GHANA

Vladimír Klíma

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Ghana

VLADIMÍR KLÍMA

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

© PhDr. Vladimír Klíma CSc., 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-156-6

Obsah

Místo úvodu	7
Nejstarší dějiny	8
Portugalci na scéně	9
Boj o Zlaté pobřeží	10
Konec obchodu s otroky	13
Cizí vzory	13
Úloha Britů	14
Kmeny na Zlatém pobřeží	16
Život domorodců	16
Víra, báje, kouzelníci	17
Cíle bílých pánů	19
Ašantská říše a její tradice	20
Anglo-fantské spojenectví	22
Směr: nepřímá vláda	23
Třeníce mezi Evropany	24
Britsko-ašantský konflikt	26
Koloniální správa	30
Britové, náčelníci a prostý lid	32
Jak dál v Ašantsku?	33
Situace na severu	34
Od víry v bohy k víře v Boha	35
Zlaté pobřeží před 1. světovou válkou	37
Britský koloniální systém za 1. světové války	40
Reorganizace ozbrojených sil	40
Výsledky bojů	40
Mezi světovými válkami	42
Konsolidace administrativy	42
Rozvoj umění	43
2. světová válka a antikolonialismus	46
Zrod moderní společnosti a kultury	47
Nkrumahův nástup	49
Na cestě k samostatnosti	51
Počátek nezávislosti	52
Rizika autoritářství	54

Nástup vojáků k moci	56
Neúspěšný pokus o puč roku 1967	57
Druhá republika	59
Vojáci podruhé u moci	60
Literáti a ti druzí	60
Ekonomické těžkosti	61
Krise vojenského režimu	62
Od vojáků k civilní vládě a zase zpět	63
Třetí republika	65
Po pátém vojenském převratu	66
Ghanská zahraniční politika	67
Čtvrtá republika	69
Hospodářské problémy	70
Rawlingsovo druhé funkční období	71
Dnešní Ghana	73
Závěrem	75
Česko-ghanské vztahy	76
Základní informace pro české turisty	79
Bibliografická poznámka	82
Encyklopedické heslo	85
Důležité informace pro cesty do Ghany	91
Zastupitelské úřady	91
Jazyková první pomoc	92
Přehled vedoucích představitelů Ghany od získání nezávislosti	93

Místo úvodu

K pohledu do minulosti této vzdálené země vybízí již samotný ghanský státní znak – dvě rozkřídlené orlice podpírající čtvercový erb. V polích erbu vidíme zkřížené zbraně, symbol mořského pobřeží, obrys hradu, který tam stojí, a strom s rovným kmenem. Nad erbem je posazena černá pěticípá hvězda a pod ním je na stuze uvedeno heslo se dvěma klíčovými pojmy: svoboda a spravedlnost, které ve zkratce postihují to, co obyvatelům v minulosti chybělo a co nejvíce potřebují i napříště.

Nejstarší dějiny

V Ghaně se zatím málo rozvinul archeologický průzkum. Dávní obyvatelé Zlatého pobřeží (angl. Gold Coast, v české literatuře také překládáno jako Zlatonosné pobřeží) používali méně trvanlivé materiály včetně dřeva, podléhající v horkém klimatu s vysokou relativní vlhkostí rychlé zkáze. Některé části země byly hustě porostlé tropickým deštným pralesem nebo byly bažinaté a málo vhodné pro trvalé obývání. Osídlení bylo mnohem řidší a méně souvislé než dnes, kdy je většina území využívána lidmi. Středověcí obyvatelé Zlatého pobřeží příliš neaspirovali na vytváření staveb nebo uměleckých výtvorů, které by vydržely celé věky a podaly svědectví o jejich životě. Tehdejší realita je stavěla před naléhavější a aktuálnější úkoly. Často šlo doslova o pouhé přežití. Navíc složité středověké migrace vytvářely poměrně izolované komunity a teprve v novověku vznikla skutečně důležitá a mocná říše Ašantů.

Obyvatelé se soustřeďovali ve městech až mnohem později – v 19. a 20. století. Venkovské kmeny se čas od času stávaly terčem nájezdníků. Nejpohyblivější bývala pastevecká etnika. Zemědělství a příbuzná odvětví dlouho stagnovaly na nízké technické úrovni, takže kryly jen místní spotřebu. Absolutně převládal analfabetismus. Moderní historici se tak museli při rekonstrukci dějin opírat především o ústní podání nebo o kusé zprávy zaznamenané těmi, kdo do země pronikli odjinud, třeba s obchodní karavanou. Dějiny Zlatého pobřeží nemohly být proto vylíčeny dostatečně vyváženě. Po utvrzení koloniální nadvlády byly samozřejmě historií psanou vítězi. Až nezávislá Ghana se pokusila své dějiny přepsat a na místa bílých vojevůdců, guvernérů a obchodníků dosadila nečetné domorodé hrdiny.

Málo se toho ví o Guanech, které na území dnešní Ghany našly akanské a další (eweské, gaské aj.) populace, jež tam přesídlily v průběhu 12. a 13. století. Migrace zpravidla směřovaly z východu na západ (nebo od severovýchodu k jihozápadu). Nejpřitažlivější pro nové obyvatele, schopné kultivovat půdu nebo lovit ryby, bylo zřejmě pobřeží Guinejského

zálivu. Výraz Guinea označoval velkou část západoafrického pobřeží Atlantského oceánu. Jeho význam se však zcela nekryl s tím, co znamená nyní. V politickém a zeměpisném názvosloví současnosti se hovoří o bývalé francouzské Guineji, o Rovníkové Guineji, kdysi ovládané Španěly, a Guineji-Bisau, jež byla do 70. let 20. století podřízena Portugalsku. U Guinejského zálivu se rozlišovala jednotlivá pobřeží: Pobřeží slonoviny, které dodnes trvá na francouzské verzi svého oficiálního názvu – Côte d'Ivoire, stejně výmluvně znějící Otročí pobřeží – dnešního Togo a Benin, a mezi nimi Zlaté pobřeží, přejmenované na Ghanu teprve při vyhlášení nezávislosti (6. března 1957). Pohádkově znějící název byl opuštěn, přestože se v Ghaně dosud zlato hojně těží a představuje významnou exportní komoditu.

Portugalci na scéně

První námořníci, kteří na pobřeží připluli, nemuseli mnoho vědět o starém transsaharském obchodu, při němž karavany převážely náklady soli přes poušť, aby se vracely na sever se zlatem. Záměry portugalského královského dvora a námořních kapitánů nebyly totožné s představami vůdců karavan – voněly spíše exotickým kořením, které zejména v 15. století podnítilo zájem Evropanů o jiné světadíly. Středověk končil tím, že si Evropa začala uvědomovat existenci i bohatství dalších kontinentů více než předtím. Od objevných cest se očekával především nemalý zisk.

Pokusy o obeplutí Afriky se odehrávaly již před prahem novověku. Díky lepší technické úrovni lodí i navigačním schopnostem a odvaze námořníků se tehdy Portugalci pouštěli poměrně daleko podél západoafrického pobřeží. V relativně krátké etapě se kolem mysu Dobré naděje dostali na východoafrické pobřeží a dospěli až do Indie. Samozřejmě nás zajímá, kdo z Evropanů dospěl na Zlaté pobřeží jako první mořeplavec. Vyskytují se i neprokázané spekulace o prvenství Dánů či Braniborů, oživované ještě docela nedávno.

Jaké motivy vedly lodníky k tak dalekým plavbám, jak byli vybaveni a bez čeho se při tak riskantních akcích neobešli? Zde stačí připomenout dohodu obou tehdejších námořních

mocností, která západní směr plaveb přisoudila Španělům a východní Portugalcům, dlouhodobě vynikajícím znalostmi, technikou, prostředky i smělostí. Právě Portugalci byli v Africe průkopníky objevných a zároveň riskantních plaveb. Na Zlaté pobřeží dopluli již roku 1471. Historie uchovává jména prvních dvou kapitánů. Ten první se jmenoval João de Santarem. O deset let později vedl portugalskou výpravu Don Diego de Azambuja. Hlavním portugalským záměrem bylo budování opěrných bodů, které by se daly využít při dalších plavbách k vzdálenějším cílům (Indii a jihovýchodní Asii). O poměrech v africkém vnitrozemí se tenkrát vědělo jen málo. Nesnadné bylo i dorozumívání s domorodci a doplňování nezbytných zásob.

Již roku 1482 založili Portugalci pobřežní pevnost Elminu, jež později vyrostla v nádherný hrad, který je dosud přední turistickou atrakcí nedaleko města Cape Coast. Počátkem 16. století začali Portugalci budovat další pevnosti (Axim, Shama), které však později po urputných bojích ukořistili Holanďané. Jinou dravou mocností byla od druhé poloviny 16. století Anglie. Za vlády Alžběty I. vyslala na dalekou plavbu odvážné námořníky ve službách obchodní společnosti. Iniciativa anglických mořeplavců v této oblasti byla ovšem dočasně utlumena. Na Zlatém pobřeží však už tehdy bylo znát soupeření evropských lodí a posádek.

V té době v Evropě probíhaly konflikty, které načas zatlačily objevování mimoevropských zemí do pozadí. Nicméně v první třetině 17. století se vystupňovala rivalita mezi Holanďany a Portugalci – oba soupeři tehdy ovšem sledovali další zámořské cíle v jihovýchodní Asii. Zlaté pobřeží se jim pravděpodobně nejevilo tak perspektivní, aby tam soustavně vysílali nákladné posily. Portugalsko-holandské srážky tohoto období nám mohou připadat nevýznamné, avšak hrálo se při nich o mnoho a silou prosazená řešení měla dosti dlouhodobou platnost.

Boj o Zlaté pobřeží

Portugalci byli nakonec vytlačeni Holanďany (1637), vedenými Janem Mořicem Nasavským, a definitivně ztratili své pozice

na Zlatém pobřeží. Kromě Elminy ovládli Holanďané i řadu nových pobřežních pevností (Kormantine, Butri aj.). Pozice na Zlatém pobřeží pak dovedli Holanďané využít. Každoročně přiváželi domů dvacet plných lodních nákladů (zlato, slonovinu, vosk, pepř, dřevo aj.).

Západní Afrika lákala i další Evropany. Braniboři se na Zlaté pobřeží vypravili již roku 1682 a postavili (nedaleko Cape Three Points) Gross Friedrichsburg. Braniborská přítomnost v zemi však byla jen krátkou epizodou a Němci se o svůj díl západní Afriky přihlásili až v kritické etapě dělení Afriky na sklonku 19. století, kdy zahájili kolonizaci Toga.

Holanďané tu museli soupeřit nejen s Angličany, ale také s Dány (od roku 1657) a Švédy, jejichž angažovanost na Zlatém pobřeží však byla rovněž jen krátkodobá. V dnešním hlavním městě Akkře stojí hrad Osu, užívaný jako prezidentský palác. V mnohem skromnější podobě jej původně postavili Švédové, od nichž jej odkoupili Dánové a přestavěli v působivý Christianborg. Švédové také postavili pevný hrad v Cape Coastu, který pak prodali Britům. Těm sloužil Cape Coast (Castle) v předkoloniální době nejen jako významný opěrný bod, nýbrž i jako hlavní město celého Zlatého pobřeží. Tehdy ovšem pevnost Osu ještě neobklopovalo dnešní velkoměsto Akkra, nýbrž jen pár rybářských vesnic.

Ptáme-li se po příčinách takového zájmu předních západoevropských mocností o vzdálená místa na západoafrickém pobřeží, musíme konstatovat, že všechny poháněla vidina zisku. Jednotlivé tvrže, faktorie i pevnosti sloužily jako mocenské základny a zdroj potravin pro posádky i obchodní skladiště, ale především jako shromaždiště tzv. živého zboží.

Obchod s otroky byl neuvěřitelně hanebný, ale zároveň velice výnosný. Nebyl by se mohl v tropech rozvinout do milionových počtů, kdyby se jím neobohacovali i afričtí náčelníci z vnitrozemí, kteří prodávali zajaté nepřátele Evropanům. Rostoucí potřeba zdatných pracovních sil v Americe vyháněla vzhůru ceny za nešťastníky, kteří byli často v nelidských podmínkách přepravováni přes Atlantik. Důsledkem zotročování, které vyvrcholilo mezi koncem 16. a první polovinou 19. století, bylo obrovské oslabení lidského potenciálu tropické Afriky, z níž se postupně stala jedna z nejzuboženějších částí světa.

Obchod s černými otroky nebyl ovšem jen výsadou Evropanů, ti často kráčeli ve stopách arabských obchodníků.

Právě v současné době, kdy se různé země omlouvají za hříchy minulosti nebo také kompenzují poškozené, přicházejí i někteří Afričané (za silné podpory afroamerických kruhů) s požadavkem odškodnění za utrpení a škody způsobené řadou evropských mocností i Američany. Přitom se vede analogie například mezi otrokářstvím a nacistickým holocaustem a vykořisťováním osob nasazených na nucené práce v Německu. Nedávné křivdy se dají ovšem mnohem snadněji dokumentovat při vyšetřování a soudním projednávání. Právní myšlení se během staletí citelně vyvinulo a násilnosti jsou dnes poměřovány z perspektivy *Všeobecné deklarace lidských práv*, přijaté až po roce 1945. V tom druhá polovina 20. století přinesla pokrok nesnadno uplatnitelný retroaktivně.

Afričané někdy v souvislosti s těmito nároky užívají nevýstižný výraz „reparace“, který se běžně vztahuje na stranu poraženou ve válce. Ovšem ve skutečnosti Afrika v žádné válce proti bývalým koloniálním mocnostem, které jsou dnes členskými zeměmi Evropské unie, nezvítězila. Subsaharské státy potřebují zvýšenou rozvojovou pomoc, a tak vymáhání odškodnění u mezinárodních soudů může být kontraproduktivní. Bělošské státy, jež se dopustily násilí i na jiných kontinentech, mají nadále silný vliv v mezinárodním společenství a obávají se i možných precedentů.

Konec obchodu s otroky

Současná Ghana si Dnem emancipace každoročně připomíná, že navzájem příbuzní černoši žijí jak v Africe, tak v různých zemích Severní, Střední i Jižní Ameriky. Transoceánská solidarita mezi Afrikou a diasporou má politické, hospodářské i kulturní dimenze a může přinést subsaharským zemím mnoho dobrého. Zároveň je do ní vždy přimíšena hořkost z toho, že byl černochoch do Ameriky zavlčen násilím. Zážitky a vzpomínky na dlouhou epochu, v níž byl člověk zbaven svobody a byl na prodej na otrokářském trhu, nadlouho zkalily vztahy nejen mezi černochochy a bělochy, ale i mezi různými africkými kmeny. Někteří náčelníci spolupracovali s Evropany a zotročovali své černé bratry, jejichž potomci na tyto dávné křivdy dosud nezapomněli. Kmenová příslušnost se tak nadlouho stala faktorem, který může vrážet klín nejen mezi sousední státy, ale i v rámci jednoho státu, a poškozovat tak jednotu moderního národa (v politickém smyslu). Ve státní správě, v armádě i policii subsaharských zemí se někdy místa obsazují s přihlédnutím k etnickému (kmenovému) původu uchazeče. I když je tento jev, zvaný tribalismus, často odsuzován, nemizí, neboť se opírá o starou rodovou a kmenovou soudržnost.

Fenomén novověkého otrokářství a kolonialismu ponížil černochocha, který přestal být svéprávným subjektem a začal propadat pasivitě a fatalismu. Do jisté míry uvykl tomu, že za něj rozhodují jiní, a teprve po dlouhé době začal chápat, že cesta k zlepšení jeho osudu může vést přes vytváření států, v nichž by se mohl uplatnit v plnoprávném postavení. Tento myšlenkový vývoj samozřejmě neprobíhal jen na Zlatém pobřeží. Hledání nové státnosti a důstojnosti se uskutečnilo na obou březích Atlantiku.

Cizí vzory

V karibské oblasti se brzy politicky osamostatnilo Haiti (roku 1804), dodnes frankofonní stát sousedící se španělsky hovořící Dominikánskou republikou, ale ve svém krvavém vývoji utr-

pělo četné nezdary. Americká občanská válka (1861–65) odstranila otrokářství v USA, ovšem na plné přiznání a uplatnění občanských práv museli „barevní“ amerického Jihu čekat až do 60. let 20. století. A v takových státech, jako jsou Brazílie či Kuba, se obchodování s otroky vleklo bezmála do konce 19. století.

Díky abolitionismu, protitrokářskému hnutí v USA, se v západní Africe usadili osvobození a vykoupení otroci z Ameriky v republice Libérii, která se stala nezávislou roku 1847, ale dlouhodobě zůstávala pod vlivem USA. Pro osvobozené otroky a propuštěnce se stal výmluvným název Freetown – hlavní město Sierry Leone, kam Britové vysazovali osvobozené Afričany ze zadržených otrokářských lodí.

Úloha Britů

Historici se snaží vysvětlit, proč vlastně Evropané s výnosným obchodem s otroky sami skoncovali. Důležitou roli tu sehrály ideály francouzské revoluce a britský rozvoj výroby na sklonku 18. a počátkem 19. století. Již roku 1807 Velká Británie jako první země na světě pod tlakem abolitionistického hnutí postavila obchod s otroky mimo zákon a začala stíhat i lodě jiných zemí. V Guinejském zálivu měly britské patroly spadeno především na Francouze, Španěly a Portugalce, kteří se jen neochotně připojovali k zákazu otrokářství v dalších desetiletích 19. století.

Britové si tento postup mohli dovolit díky své hospodářské vyspělosti po průmyslové revoluci, a především díky loďstvu, které tenkrát skutečně „vládlo vlnám“. Ukázalo se, že námezdní pracovní síly budou napříště nepoměrně vhodnější než otroci. Ostatně i v jiných evropských zemích nastalo v 18. a 19. století osvobozování pracovních sil a uvolňoval se jejich pohyb rušením poddanství a roboty. Mocnosti s mimoevropskými teritoriálními zájmy přehodnocovaly dosavadní metody. V takové situaci se Britům boj proti otrokářům hodil jednak při potlačování evropských konkurentů, jednak upevňoval jejich prestiž ochránců černochoů. Pokud Britové vládli mořím, mohli do určité míry ovlivňovat, co se má či nemá přepravovat na palubě zaoceánských lodí. Technický pokrok začínal pronikat také do zámoří, odkud do Evropy i nadále plynuly značné zisky.

Krok za krokem se zároveň smělí cestovatelé snažili zmapovat a popsat i odlehlá místa v Africe. Právě pro 19. století je charakteristické postupné mapování černého kontinentu, při němž se proslavili četní klasičtí cestovatelé po Africe.